

PÁRTVISZONYOK ÉS AZ 1901-ES ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÁLASZTÁS FIUME VÁROSÁBAN*

PARTIES AND THE PARLIAMENTARY ELECTION IN THE 1901 IN THE CITY OF FIUME

ORDASI ÁGNES I. éves PhD-hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola

Abstract

“Fiume had an exceptional status within the Hungarian State, not only because of its geographical position, special legal status, or social and ethnic diversity, but also because of its unique political culture. The aim of this study is to present the most notable peculiarities of Fiume’s political life, especially the various claims and demands of city and the government, and the way these claims changed during the parliamentary elections. This study mainly focuses on the election procedure at the time, with special attention to the 1901 elections, which are considered a milestone in the history of both the State and the city. The processes, which had begun years before the elections resulted in the rise and spread of a new political trend. In 1901 the rivalry of the political parties and the election itself demonstrated on the hand the real power of these phenomena, on the other hand the problems that arose with them. The mentality in Fiume changed and the authority fell into the hands of a social class that governed the city from the background.”

Bevezetés

Fiume három évtizeden át azon választási kerületek közé tartozott, melyekben a kormánypárt támogatottsága megingathatatlanak bizonyult. A polgárság és a választásra jogosultak fenntartás nélkül megválasztották országgyűlési képviselőnek a Szabadelvű párt budapesti végrehajtó bizottsága által kijelölt személyt.

A teljes egyetértést csupán két alkalommal nem valósulhatott meg, azonban a város továbbra is kitartott a kormány liberális politikája mellett. A szoros együttműködés egyaránt szolgálta az állam és a municipium érdekeit. Az idillinek tűnő kapcsolat mégis számos ellentmondást és feszültséget rejtett magában, melyek a politikai közéletben egyébként is jelenlevő „Fiume-kérdést” más síkokra terelték. 1896–1899 hektikus évei után Széll Kálmán miniszterelnökségével úgy tűnt, Fiume és Magyarország viszonya ismét harmonikássá válik, gazdasága újfent virágzásnak indul, azonban Batthyány Tivadar képviselőisége alatt meginduló belső mozgalmak már egyértelműen egyfajta érzelmi törésről, mentális átalakulásról tanúskodtak.¹

Annak ellenére, hogy az anyaország és a fiumei polgárok céljai hasonlóak voltak, azok elérését másféleképpen képzelték el. A kormány a magyar állam szupremáciájának teljes

* Jelen tanulmány a Közigazgatási Minisztérium PRO RENO-14, „Magyarországi és határon túli magyar közművelődési programok 2014. évi támogatására” tárgyban kiírt pályázatának támogatásával készült.

elismerésével, Fiume pedig „speciális viszonyainak”, az országon belül elfoglalt különleges helyzetének respektálásával, autonómiájának tiszteletben tartásával.

A probléma pontosabb körbejárása érdekében a témát mindenekelőtt a korabeli sajtóforrásokra és a Rijekai Állami Levéltár iratanyagaira támaszkodva, három alapvető kérdéskör kifejtése köré rendeztem. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a kormány Fiume-politikájaként tekinthető intézkedéssorozat milyen következményeket vonzott maga után. Érdekel, hogy az eltávolodási folyamat egyik jelentős szakaszában, az 1901-es országgyűlési választás alkalmával milyen eltérő elképzelések fogalmazódtak meg s ezek a gondolatok miképp öltöttek testet. Fiume különböző politikai csoportosulásai érdekeik képviselőit milyen tulajdonságokat és képességeket véltek elengedhetetlennek, milyen szempontrendszer alapján állítottak jelölteket, s milyen reményeket fűztek hozzájuk. Volt-e egyáltalán lehetőség egy minden felet kielégítő kompromisszum megkötésére?

1. Előzmények

Fiume politikai életében az 1896-os esztendő számottevő változásokat eredményezett. A Bánffy-kormány a meghirdetett reformintézkedéseivel az ország központosításának és egységesítésének részeként a kikötőváros Magyarországhoz való lehető legszorosabb fűzését rendelte el. A program azonban nem csak a régóta vágyott jogegység megteremtéséről gondoskodott, hanem bizonyos elképzeléseivel Fiume státútumának több pontját sértette, országon belüli különállását veszélyeztette.

A legnagyobb problémát mégsem a tervezetek, hanem a kormány magatartása és megmerevedett álláspontja jelentette. Bánffy Dezső miniszterelnök rugalmatlan és kompromisszumot nem ismerő politikája kiváltotta a város ellenállását. A kialakult válságos helyzet meggyőzte a kormányt a radikális megoldások szükségességéről. Szapáry László kormányzó végleg feloszlatta a Rappresentanzát, Bánffy pedig maga határozott a polgármester személyéről: a méltósággal Vallentsits Antal nyugalmazott minisztertanácsost ruházta fel.² A két fél közti harmónia megtörése több mint négy éves harchoz vezetett. A provizórikus állapotok a város közigazgatásában negatív következményekkel jártak és az egész ország politikai, kereskedelmi és gazdasági életében is látványos visszaesést eredményeztek. A küszöbön álló külpolitikai és kereskedelmi szerződések ugyancsak a kormány Fiume-politikáján történő változtatás irányába hatottak.³

A fordulatot végül Széll Kálmán miniszterelnöksége hozta meg, aki 1900. február 14-ei beszédében már egy mérsékeltabb nemzetiségpolitikát és a „fiumei kérdés” más eszközökkel való kezelését helyezte kilátásba. Jóllehet, a kormány tekintélyének csorbulását és az ország integritásának feladását továbbra is határozottan elutasította. Annak ellenére, hogy a miniszterelnök elismerte Fiume speciális különállását és autonómiáját, az állam szuverenitását változatlanul megkérdőjelezhetetlennek tartotta. Hajlott az engedményekre, azonban politikájának sikeressége érdekében garanciákat követelt.⁴

Mindezzel párhuzamosan megindultak a város gazdasági kondícióinak feltárását célzó vizsgálódások és kiküldetések. Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter személyesen is ellátogatott a városba.⁵ A kedvező fejlemények hatására a fiumei elit állásfoglalása is módosult. A renitencia helyett a hagyományos jó kapcsolat visszaállítására, az abnormális állapotok mielőbbi felszámolása került a középpontba. A közeledés egyik látványos jeleként egy, a fiumei közélet legmeghatározóbb szereplőiből alakult deputáció kihallgatásra jelentkezett a miniszterelnöknél. A városi képviselőválasztások kiírását és a Rappresentanza újbóli összehívását kérték. Széll a kívánságok teljesítéséért cserében a fiumei közhangulat

megnyugtatót és a magyar állam teljes elismerését követelte. Az Autonóm Párt vezetője, Michele Maylender elfogadta a kért feltételeket, azonban az eddig követett elvek feladása általánosan nem következett be.⁶

A miniszterelnök mégis megelőlegezte a bizalmat. Szapáry László községi választásokat kitűzhetette január 24-ére.⁷ A város közeletének hangsúlyeltolódásai jól megmutatkoztak a leadott szavazatok alacsony számában. 1600 választásra jogosult személyből csak 557 jelent meg az eseményen.⁸ A választás az Autonóm Párt győzelmével zárult,⁹ azonban hamarosan egyértelművé váltak a párt radikálisabb és mérsékeltőbb elemei közti politikai különbségek. Noha a februári podestaválasztáson a többség továbbra is Maylender polgármestersége mellett sorakozott fel,¹⁰ három lap üresen maradt.¹¹ Az ellentétek még inkább kiéleződtek a széll-i koncepció lényegeként tervbe vett kormányzósági tanács állításával kapcsolatos viták során. A közigazgatási bizottságot felváltó hatóság legnagyobb vívmánya, hogy nem a kormányzó mellé, hanem a kormányzóság kereteibe szervezték. Ezáltal a kormányzóság számos ügyben másodfokú ítélő fórumként működhetett.¹² A fiu-meiek egy része azonban felismerte, hogy a kedvezmények csak látszólagos engedmények. Az új szervezet valójában az állami befolyás kiterjesztésének eszköze.¹³ Az újonnan alakult autonomista Rappresentanza nem lehetett egységes.

2. Az 1901-es választást meghatározó törvények, rendeletek

A vizsgált korszakban Magyarország területén az országos képviselőválasztásokat alapvetően két törvénycikk, az 1848: V.¹⁴ és az ezt pontosító 1874: XXXIII.¹⁵ szabályozta. Míg az első a liberális választójogról rendelkezett, a második a választásra jogosultak körének szűkítését írta elő. Az 1874: XXXIII tc. megszüntette a korábbi választójogi privilégiumokat és a vagyoni cenzus helyett az adócenzus lett a mérvadó. Jóllehet, az évi 500 Ft-os tiszta jövedelmi után fizetett másodosztályú jövedelmi adó minimumként történő meghatározásával az állami és köztisztviselők számottevő része aktív választóvá vált. Az elsőszámú szempont a kormánypárt – és ezzel együtt dualisztikus rendszert támogatók – többségének fenntartása volt.

Aktív választójoggal minden 21. életévét betöltött férfi, passzívval (választhatósággal) pedig minden 24. életévét betöltött választó rendelkezett, amennyiben a törvényhozás egyedüli nyelvét, a magyart, szóban és írásban egyaránt bírta. A törvénycikk értelmében a szavazás a választási székhelyen a szavazatszedő küldöttségek előtt nyíltan és élő szóval történt. Ugyancsak a választás helyszínén, sorsolással határozták meg, hogy melyik jelölt választói kezdek meg a szavazást. Az intézkedésnek elsősorban taktikai jelentősége volt, de az eredmény korrigálására más lehetőségek is adódtak. Így például a választás kiírásának időpontja, a jelöltek kiválogatása vagy a választók „vendégeltetése” és szállítása. Mindenesetre 1899-ben a tisztább eljárások érdekében a választási bíróság tekintetében jelentős változás következett be.¹⁶

A választási bíráskodás szabályozásáról és a választás érvényességének szavatolásáról az 1899: XV. tc.¹⁷ gondoskodott.¹⁸ A törvény nyolc évre a Kúria hatáskörébe utalta a képviselőházat megillető bíráskodást a visszaélések, vesztegetés, etetés-ítatás, izgatás, erőszak, beavatkozás, vagy a képviselő választhatóságának hiányának eseteiben. Lényeges elemként tekinthető, hogy a mandátum megsemmisítésének kezdeményezési jogát a választók gyakorolhatták.¹⁹

3. A fiumei helyzet

Noha az országgyűlési választások megtartásáról a szeptember 9-ei királyi leirat határozott,²⁰ Fiumében már a rendelet kihirdetése²¹ előtt is tudni lehetett, hogy a kikötőváros képviselője biztosan a szabadelvű táborhoz fog tartozni. Ezáltal kizárólag a jelölt személye adhatott okot a találgatásokra. Az elmúlt évek viszontagságai következtében Batthyány Tivadar politikai támogatottsága jelentősen lecsökkent, ezért többé nem reflektált a fiumei mandátumra.²²

A választók számítottak erre az eshetőségre, s Walluschnig Antal vezetésével már augusztus elején levelet küldtek az egykori kormányzónak, Batthyány Lajosnak.²³ A gróf győri választóbázisának elvesztése miatt magánemberként igenlő feleletet adott a megítéltetésre, azonban kikötötte, hogy sem a jelenlegi képviselő, sem más kormánypárti tag ellen nem vállalja a jelöltséget.²⁴ Batthyány megválasztásával mindenekelőtt egy városuk viszonyait és nyelvét ismerő, jelentős kapcsolatokkal rendelkező támaszban reménykedtek. Felemlgették a gróf az állami tisztviselők fizetésemelése iránti kiállását, a szabadhajózás támogatása érdekében tartott beszédeit, és az 1892–1896 között meginduló beruházásokat, és nosztalgiával gondoltak nevének, Batthyány-Andrássy Ilonának karitatív megnyilvánulásaira is. Érdemei közt tartották számon azt is, hogy távozásakor Fiume díszpolgárai közé emelte, s nem csak származása révén, hanem eddigi politikai működése eredményeként is számos kormánypárti támogatót szerzett.²⁵

Batthyány megválasztását különösen a kikötőváros prominens személyiségei szorgalmazták. Steinacker Artúr, a Hitelbank igazgatójának vezetésével bizottság alakult, mely Fiume összes kereskedőjét és iparosát a gróf támogatására szólította fel.²⁶

Annak ellenére, hogy általában mindenki elismerte a volt kormányzó pozitív tulajdonságait, visszahívásával nem értett mindenki egyet. Egyesek úgy vélték, hogy a gróf nem csak nem elég harcias a parlamenti vitákhoz, de nem képviselheti valaki egyszerre a kormány és a város érdekeit. „Batthyány Lajos az maradt, aki volt. Egy tiszteletre méltó úr, egy megbecsülésre érdemes férfiú, ám nem olyan képviselő, melyre Fiumének szüksége lehet.”²⁷ Később azt is kijelentették, hogy a Bánffy-kormány ideje alatt sem Batthyány Lajosra, sem Batthyány Tivadarra nem számíthatott a város. A mágánások befolyása és kapcsolatai nem védték meg Fiume autonómiáját.²⁸

Az autonómisták többsége a podestát, Maylender gondolta a legalkalmasabb embernek Fiume ügyeinek országos képviselésére. Úgy vélték, a város első polgára alkalmasságát, állhatatosságát és hazaszeretetét már számtalanszor bebizonyította a kormánnyal éveken át vívott küzdelemben. Emellett tökéletesen bírja az állam nyelvét, ügyvédként jól kiismeri magát az ország jogszokásaiban, törvényhozásában, s elnyerte Széll Kálmán személyes szimpátiáját és bizalmát is.²⁹

A párt egyes elemei azonban Maylender képviselővé választásában más lehetőségeket is láttak. A polgármester Budapestre küldésével saját ügyeik, olasz kultúrájuk teljesebb érvényesítésére intézésére szabad kezét remélték. Akadtak olyan hangok is, amelyek egyenesen a kormánnyal való harc folytatására szólítottak fel, s szélsőségesebb követeléseket fogalmaztak meg. Ipariskolát, nagyobb mértékű kereskedelmi beruházásokat, a Punto Franco visszaállítását sürgették, s a különböző közjogi mulasztásokra is ráirányították a figyelmet. Nem csak a kormányzói tanács lényegével kapcsolatban fogalmaztak meg élénk kritikát, de Fiume autonómiájának paragrafálását is elengedhetetlennek tartották.³⁰

Maylender eltávolítása azért is vált szükségessé,³¹ mert podestává választása alkalmával felesküdt az ország törvényeire, s ezáltal eddigi politikájának feladását is vállalnia kellett. Mérséklődése hívei egy részétől való elhatárolódását jelentette, s azt, hogy a dol-

gok alakulásában játszott meghatározó szerepe lassacskán egy új erő, az ifjabb generáció kezébe csúszott át.

A podestá azonban elutasította mind az Autonóm Párt hivatalos felkérését,³² mind pedig a Luigi Ossoinack és dr. Ferdinando Kuscher vezette magándelegáció ajánlatát.³³ Ezzel szemben a fiumeieket a Rappresentanza rendkívüli gyűlésén Batthyány Lajos támogatására szólította fel.³⁴ Az autonomisták nagyobb része beletörődött a podestá döntésébe, azonban egy szűk kör sokáig nem mondott le jelöltetéséről. Úgy tartották, a város első polgárának, az Autonóm Párt vezérének erkölcsi kötelessége engednie választói akarátának és meghoznia ezt a nemes „áldozatot”.³⁵ Hamarosan elterjedt a hír, hogy Maylender csupán taktikai okokból áll a volt kormányzó mellett.³⁶ A podestá mindvégig cáfolta a hírek valóságalapját.³⁷ Bár a polgármesteri minőségéről való lemondásával már közvetlenül megválasztása után is foglalkozott a sajtó, továbbra is az „új rend” minél teljesebb körű érvényesítését és a kölcsönös bizalom helyreállítását tekintette.³⁸

A körülmények azonban lépésre késztették. Miután Batthyány ellen hivatalos jelöltet állított az Autonóm Párt Végrehajtó bizottsága,³⁹ Maylender lemondott podestai méltóságáról. A személye iránti bizalom megrendülésére, a nevével való visszaélésre és eredményes működésének kilátástalanságára hivatkozott.⁴⁰ A Rappresentanza azonnal elfogadta a lemondását, Maylender pedig a volt kormányzó megválasztása érdekében személyes agitációba kezdett.⁴¹

4. A jelöltek és programjaik

Noha Batthyány Lajos távozása óta saját bevallása szerint sem foglalkozott a fiumei kérdéssel, megválasztása érdekében kész volt a kormány és a város igényeinek együttes kielégítésére.⁴² Szeptember 26-án hivatalosan is felajánlották neki a jelöltséget,⁴³ melynek következtében október 3-án a városháza aulájában hívei jelenlétében megtartotta beszédét.

A gróf programjának alapjaként a széll-i koncepció teljes elfogadása mellett Maylender 1897-es podestai székfoglalóján meghirdetett elképzeléseket tette meg. Ezáltal tevékenysége központjába a Fiume előjogainak, olasz nyelvének és autonómiájának védelme, ősi intézményeinek elismerése és fenntartása, valamint a város és kikötőjének gyarapításának biztosítása került. A beszéd során Széll Kálmán a fiumei állapotok normalizálásában betöltött szerepe is nagy hangsúlyt kapott. A volt kormányzó kiemelte, hogy a jelenleg fennálló közjogi viszonyokat, és a kormányzósági tanács létjogosultságát maga is helyesnek tartja. Méltatta a Rappresentanza vorum consultativumának megerősítését és a kormányzósági tanács szervezetét is. Az 1901: IX. tc. életbelépésével ugyanis törvényileg elismerték Fiume autonómiáját. A miniszterelnök álláspontjára helyezkedett az agráriánusok és a merkantilisták küzdelmével kapcsolatban is: a Magyar Királyságnak és Fiumének is mindkét elemre egyaránt szüksége van a fejlődéséhez.

Külön kitért a Punto Franco kérdésre, s hosszadalmasan értekezett arról, hogy bár régebben ő is a közös vámterület mellett foglalt állást, ma már látja, hogy Fiume számára előnyösebb, ha a város kikötőjének területén a saját vámtételeit használja. Megemlítette, hogy a város prosperálásához elengedhetetlen a közvetlen összeköttetés létesítése Boszniával és a hajóflották gyarapítása. Az elavult szabadhajózásról szóló törvény módosítását és az állami hivatalnokok életfeltételeinek javítást is kívánatosnak tartotta.⁴⁴

Maylender elutasító válaszát követően az autonomistáknak új jelöltet kellett keresniük. A mandátumot először Hódossy Imrének, majd Gauss Viktornak ajánlották fel, azonban egyikőjük sem reagált a megkeresésre.⁴⁵ A jelöltséget végül Prof. Riccardo Zanella, egy fiatal, fiumei származású kereskedelmi tanár fogadta el.⁴⁶ Jelölése mellett szólt fiumei

mivolta és az Autonóm párt soraiban betöltött szerepe, legmérsékeltebb ellenzői azonban korát, befolyásos kapcsolatainak hiányát, és a parlamenti vitákban való járatlanságát kritizálták.⁴⁷ A professzor neve a politikai közéletben nem volt ismeretlen. Éveken át Maylander irodájában írnokoskodott és a La Difesa sajtóorgánium oldalain fejtette ki a magyar kormány intézkedéseivel szembeni aggályait. Kritikái nem csak szóban, tettekben is nyilvánultak. Miután bekerült a Rappresentanzába, élénken tiltakozott az ellen, hogy a külföldön végzett tanítóknak honosítani kelljen az oklevelüket, s részt vett a villamosvasúttal kapcsolatos tüntetéseken is.⁴⁸

Programbeszédét október 5-én a városi színház termében tartotta meg. Az eseményt a hivatalos narancssárga plakátok mellett parodizált színlapok hirdették. Ez utóbbiak „A limonádé szívű Rikárd” című komédiáról tájékoztatták az érdeklődőket.⁴⁹ A gróft jelölő Központi Választási Bizottság igyekezett elhatárolódni az esettől, s a rendőrség közreműködésével eltávolította a kiragasztott nyomtatványokat.⁵⁰

Zanella programjának központjában – összhangba hozva a miniszterelnök által is hangoztatott liberális elképzelésekkel – Fiume abszolút olaszága és autonómiájának védelmezése állt. Fiumét corpus separatumként Magyarország integráns részeként tekintette, melynek joga van sorsáról határozni. Kifejtette, hogy a város kiváltságai nem fejedelmi hálából vagy hódításból erednek, hanem őseik vágyából és Mária Terézia elhatározásából, mellyel a kikötővárost Magyarországhoz csatolta. Hosszan értekezett a városi statutum szerkezetről, garanciáiról és arról is, hogy a Rappresentanza hozzájárulása nélkül azt a magyar kormány nem módosíthatja. Fiumét az 1868: XXX. 66. § értelmében harmadik faktornak nevezte, melynek a szokásjog és statutum értelmében kizárólag olasz a hivatalos nyelve, és maga rendelkezik oktatási intézményeiről, valamint a városi rendőrségről. Hangsúlyozta, hogy a fiumei nép mindig vonzódott a magyar nemzet iránt, azonban ez a kötelék megköveteli kiváltságaik tiszteletben tartását. A fiumeiek őszintén és hűen imádják Magyarországot, de a kormánynak is hűen és őszintén kell tisztelnie és védelmeznie az autonómiájukat. Noha elismerte, hogy az elmúlt időszakban egyeseket elragadtak az indulatok, rágalomnak nevezte a magyarelles érzelmeket hirdető vádakat. Az olasz népet a magyar nemzet hű testvéreként tüntette fel, és külön felemlgette saját hazafiasságát is. Elmondása alapján, bár ő és hívei mind autonomisták, elszakadásról sosem álmodtak, ám kiváltságaik, olasz nyelvük és szokásaik tiszteletben tartásáért mindig küzdeni fognak.

Zanella kitért a kereskedelmi élet visszasságaira is. Kereskedelmi szakemberként hitet tett amellett, hogy a gazdasági élet javításának szükségét hamarosan a Széll-kormány is fel fogja ismerni. A Punto Franco visszaállítását, a flották fejlesztését, új kereskedelmi útvonalak létesítését és a raktárak ügyének rendezését követelte. Javasolta a tarifák stabilizálását is, amelytől a monopóliumok és kartellek hatalmának megtörését remélte. Angol és német példákat utánzó átfogó szociális programjával a szegények, nélkülözők és a munkások helyzetén kívánt javítani, de a tisztviselők életfeltételeinek könnyítéséről sem feledkezett meg.⁵¹

Összességében megállapítható, hogy mindkét jelölt szabadelvűség, és a fiumei autonómia védelmének hangzatos jelszavával kampányolt, s a programjuk tekintetében szinte csak minimális különbségek figyelhetők meg. Mindenekelőtt két ellentétes érdekcsoport, s nem két eszme között folyt.⁵²

5. Agitációk és kölcsönös vádaskodások

Mindkét fél részéről komoly agitáció vette kezdetét, hogy saját jelöltjét jutassa be a budapesti parlamentbe. Batthyány Lajos jelölését mindenekelőtt az úgynevezett fiumei intelligencia és az állami hivatalnokok, tisztviselők támogatták. A gróf hívei úgy vélték, a kormány és a város általános közeledésének megszakadását személyes gyűlölet, be nem teljesült ambíciók és hazafiatlanság okozták. A Budapesti Hírlap állítólagos tudósítása szerint Ossoinack egy jelentéktelen etikett-ügyben elszenvedett sérelem miatt kifogásolta a gróf visszahívását.⁵³

A mérsékelt elveket valló fiumeiek figyelmeztették az egyre radikalizálódó autonomistákat, hogy renitens viselkedésükkel, államellenes megnyilvánulásaikkal veszélyeztetik a kormány Fiume felé tanúsított jóindulatát. Az ellentábor tagjait hatalomvágygal, kétszínűséggel és haszonleséssel vádolták. Úgy ítélték meg, hogy a zanellisták etetéssel, itatással, megtévesztéssel és magyarelles indulatok gerjesztésével befolyásolják a választás kimenetelét.⁵⁴ Ugyancsak felemlítették, hogy pár Zanella-párti tanító diákjait és szüleit különböző fenyegetési eszközökkel próbálta jobb belátásra bírni.⁵⁵ A gróft jelölők felháborodottan tiltakoztak az ellen, hogy az ellentábor az alközségek lakóit azzal hitegeti, hogy Maylender is Zanellát támogatja.⁵⁶ A híresztelésnek annyiban mindenféleképpen hitelt kell adni, hogy a zanellisták kampánytevékenysége elsősorban a fiatalságra, a munkásságra és az alközségekre irányult.⁵⁷

Zanella a nép egyszerű fiaként a közemberek közt találhatta meg számításait. A professzort jelölő urak közt azonban más befolyásos elemek is álltak. Nem csak Luigi Ossoinack⁵⁸ és dr. Ferdinando Kuscher, de dr. Francesco Vio, a Rappresentanza első alelnöke, dr. Andrea Bellen, Francesco Corossacz és más, egykor Batthyány Tivadar megválasztásáért korteskedő városatyák is segítették kampányát. Az agitációjának emlékezetes színfoltjaként említhető meg Pravdocsics Nándor esete. A rendőri felügyelet alatt álló férfi 21 óra után nem mutatkozhatott a városban, azonban egy alkalommal megszegte a rá vonatkozó előírást. Egy rendőr felfigyelt a kihágásra és elfogta a férfit. A helyszínen váratlanul Zanella is megjelent, aki a polgári szabadság jelszavával követelte vétkes szabadon bocsátását. Az összecsendülő tömeg evvívákkal éltette a gyámoltalanok védelmezőjeként fellépő professzort, de a rendőr nem engedett a többség nyomásának.⁵⁹

Különböző magyarázatokra adott lehetőséget a tény, hogy a drenovai Batthyány-hegyet, ahol eddig a gazdák szabadon legeltethették barmaikat, a kormány kisajátította. A hivatalos indoklás a fásítás miatti ideiglenes állapotokról tájékoztatott, azonban a lakosok elmondása alapján a rendelet mögött ellehetetlenítésük húzódott.⁶⁰

A liberálisokkal szemben más panaszok is felmerültek. Dr. Ferdinando Kuscher a választás sikere érdekében a vasúti alkalmazottak fiumei választójoga ellen fellebbezést terjesztett be, mivel az állam szolgálatában álló vasutasok jelentős kormánypárti erőt képviseltek. A Belügyminisztérium elutasította a kezdeményezést.⁶¹ Mindezzel párhuzamosan Kuscher több sürgönyben jelezte a miniszterelnöknek, hogy Szapáry László kormányzó hatalmánál fogva befolyásolja a podestát,⁶² presszionálja az állami és magánhivatalnokokat. Kényszeríti őket, hogy szavazataikkal Batthyányt, a Tisztviselő Egyesület védnökét támogassák. Kuscher arról tudósított, hogy a polgárokat azzal fenyegették meg, amennyiben nem a gróft választják képviselőnek, a kormány ismét felosztatja a Rappresentanzát.⁶³

A rágalmak az egykori podestát sem kímélték. Maylendert megalkuvással és Fiume elárulásával vádolták,⁶⁴ valamint azzal, hogy a siker érdekében újfent szövetséget kötött Erasmus Barčiccal, a horvátok vezérével.⁶⁵ Azt terjesztették, hogy a podestá túlzott maga-

biztossággal megmásította a fiumei népnek adott programját és tévesen elhitte, hogy joga van a város polgárainak szavazatával rendelkezni.⁶⁶

A zanellisták a volt kormányzót egyenesen gögösnek és önteltnek nevezték. Egy választóitól elzárkózó arisztokratának, aki nem kíváncsi az alacsonyabb társadalmi osztályból származók véleményére.⁶⁷ Példaként emlegették, hogy Batthyány a győri választókerületben is a város ügyeinek elhanyagolása miatt vesztette el bázisát.⁶⁸ A zanellisták azt hirdették, hogy a gróf nem a szabad, hanem a hivatalos Fiumét képviseli,⁶⁹ s hogy ő javasolta Bánffy Dezsőnek a fiumei rendőrség államosításának programját.⁷⁰ Azt is tudni vélték, hogy a gróf 1896 októberében nem az akkori miniszterelnöki intézkedései ellen való tiltakozásként távozott a város éléről, hanem azért, mert nem tudott elszámolni a kormányzói palota építései során keletkezett többletkiadásokkal.⁷¹

6. A választás és az eredmény kihirdetése utáni események

Az összeállt Központi Választási Bizottság a választás napját október 6-ára tűzte ki.⁷² Helyszíneként a Városháza kis és nagytermét határozták meg. Az intézkedést az 1899: XV. tc. tette szükségessé, mivel azon kerületeknek, melyeknek listáin 1500-nál több választásra jogosult szerepelt, a választás zavartalansága érdekében gondoskodniuk kellett az egy épületen belüli párhuzamos választás lebonyolításának lehetőségéről. A beosztásról betűrend szerint határoztak. A nagyteremben dr. Giuseppe Randich vezetése alatt üléselő bizottság tagjai az „A–O”-ig, a kisteremben pedig dr. Francesco Vio elnöklésével a „P–Z”-ig kezdődő vezetéknevű férfiakat várták.⁷³

A közbiztonságot szolgálta a város zónákra osztása. A választási elnök a Batthyány-párt a felvonulására a Citaonica épület alatti bejáró és a Municipio felőli térséget jelölték ki, Zanella híveinek pedig az óváros felőli utcát. Az utca mindkét oldalán rendőri sorfal biztosította a rendet, mely intézkedés különösen indokoltnak bizonyult. A szavazás 9-kor kezdődött meg, miután Randich mindkét tábor jelölését hivatalosnak ismerte el. Az első szavazatot Batthyány Lajosra Antonio Francesco Luppis, a Rappresentanza második alelnöke adta le. Annak ellenére, hogy a gróf győzelmére már a déli órákban számítani lehetett, a termekben szinte zavartalanul zajlott a szavazatok leadása.⁷⁴ A pártok bizalmi emberei kölcsönös engedékenységet mutattak egymással szemben. A zanellisták közé jegyezték fel azt a drenovai férfit, aki a kérdésre, „kire szavaz”, csak annyit felelt: „a mieinkre!”, és a gróf hívei sorába írták azt a grohovói öregurat, aki nemzetiszínű szalaggal a mellkasán „Viva l’ungherese” felkiáltással tett tanúbizonyságot pártállásáról. A várakozásnak megfelelően a vasutasok és a vámosok is mind Batthyányra szavaztak. Panaszra csak Maylender kisteremben tartózkodása adott okot, mellyel számos bizonytalan választót nyert táborának. Kuscher hiába említette meg Randichnak az esetet, a nagyterem elnöke vis maiorként kezelte az ügyet.⁷⁵

A feszültség szembetűnőbb volt az utcákon. A tömeg az ellentmondásos hírek hatására egyre izgatottabban várta az eredményt, és mikor az elnök kihirdette a gróf 334 szavazati többséggel aratott győzelmét, végleg elvesztette a türelmét.⁷⁶ Egy zanellista csoport üvöltözve megszállta az Adamich teret, egy másik pedig a Corsó és a Via del Governo felé vonult. Az Adria palota ablakainak betörését⁷⁷ és a Magyar Tengerpart szerkesztőségének zászlójának letépését tervezték, azonban az Erzsébet téren várakozó bakák feltartóztatták őket.

Kuscher vezetésével egy fiatalokból álló csapat a Giardino Pubbliconál az Abbáziában tartózkodó gróf elé siető kocsisort közáporral és „abasso Batthyány, abasso ungheresi!”

kiáltásokkal fogadta. Páran megragadták az első fogat lovainak zablóját, ezáltal a küldöttség teljesen kiszolgáltatottá vált a támadással szemben. Weinhard Gusztáv pénzügyigazgatónak a kezét szurkálták meg, Kankovszky Ferenc miniszteri osztálytanácsosnak a fejére, Szász postatisztnak pedig a térdére zúdítottak egy-egy nagyobb követ. Miután a delegáció kiszabadult a támadói közül, a petróleum gyárhoz hajtottak, ahol feljelentést tettek a rendőrségnél és a kormányzóságnál is. Szapáry László azonnal kivezenyeltette a kaszárnnyákból katonaságot, Attilo Dolzani rendőrfőnök pedig omnibuszon és villamoson újabb egységeket küldött a nyugalom helyreállítására.⁷⁸

A megmozdulások a mandátumátadás⁷⁹ után az esti órákban is folytatódott. Az utcákon hömpölygő tömeg tagjai közül néhányan beverték a Felső Leányiskola és Maylender ablakait és méltatlankodva gyülekeztek a szintén árulónak bélyegzett Erasmus Barčič háza előtt.⁸⁰ A sok esetben ittas zavargók a rendfenntartó erőket tojásdobálással is provokálták, de⁸¹ túlkapások a másik oldalon is történtek.⁸²

A demonstrációnak áldozata is volt. Másnap egy rendőrtisztviselőt félholtan szedtek össze a Klotild utca környékéről.⁸³ A tüntetés és a Giardino Pubbliconál elkövetett merényletben résztvevői ellen pártállástól függetlenül nyomozás indult. Vádltként Kuscher is újfent az igazságszolgáltatás elé került.⁸⁴ A választás másnapján Francesco Vio a nyugalom helyreállítására és Fiume vendégszerető hírének megőrzésére körrendeletben szólította fel a lakosságot. A Batthyány-párt tagjai felháborodva tiltakoztak a rájuk vonatkoztatott „vendég” kifejezés ellen.⁸⁵

7. Konklúzió

Kutatásaim alapján úgy vélem, a választási küzdelem a személyi dilemmákon túl más problémákat is felvetett. Egyre markánsabb formában körvonalazódott a kérdés: ki képvisel kit? A város első három emberének – a kormányzónak, a podestának és az országgyűlési képviselőnek – mi a feladata, pozíciójuk betöltéséhez milyen tulajdonsággal kell bírniuk, kinek tartoznak elsődlegesen felelősséggel. A fiumeiek egyre inkább hajlottak azon nézet elfogadására, hogy a polgármestert és a parlamenti képviselőt saját maguk közül kell választaniuk, és a kormányzónak szintén az ő érdekeiket kell képviselnie a mindenkori kormánnyal szemben. Legfőbb vágyuk az volt, hogy ne fékként vagy zsilipként, hanem az országgyűlési képviselőhöz hasonlóan, védőbástyaként lássa el feladatát.

Az országgyűlési képviselő tekintetében továbbra is elvárás maradt, hogy a törvényhozás termében Fiume különleges helyzetének és közjogi állapotának megfelelően képviselje a várost. Morális és szociális súllyal bírjon, jó kormánypárti kapcsolatai legyenek és tisztelje a kikötőváros kiváltságait és autonómiáját. A corpus separatum jogi viszonyainak ismerete mellett fontosnak tartották, hogy képviselőjük az állam nyújtotta lehetőségek teljes kihasználásával, gazdasági, kereskedelmi és kulturális érdekeiknek is érvényt szerezzen. Az 1901-es választás újdonságaként értékelhető, hogy Fiume először mondta ki nyíltan, hogy Fiume a fiumeieké, s a parlamentben is saját magukat kell képviselniük. A szándék a kormány részéről több tekintetben is aggodalomra adott okot. Jóllehet, Batthyány Lajos megválasztásával még reménykedtek a megindult folyamatok visszafordításában.

1. Részletesebben: Ordasi Ágnes: Batthyány Tivadar és Fiume kapcsolata. Mediterrán és Balkán Fórum. 2014. VIII. évf. I. szám. p. 35–43.
2. Polgármester installálás. In: Országos Hirlap. 1898. augusztus 23.
3. A fiumei iparkamara és a bosnyák vasutak, In: Magyar Tengerpart. 1900. október 19., Külön vagy közös vám-terület. In: Magyar Tengerpart. 1900. október 23.
4. 529. Országos ülés. 1900. február 14. In: Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója, kötet. XXVI.
5. SE. il ministro del commercio a Fiume. In: La Bilancia. 1898. október 26.
6. Beteljesült óhaj. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 17.
7. HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 184. doboz. 115. alapszám./1901.4750.III. Belügyminiszter rendelet Szapáry László számára. 1901. január 14., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 184. doboz. 84-509. 115./1901. Távirat a miniszterelnöknek.
8. Le elezioni comunali. In: La Bilancia. 1901. január 24., Rappresentanza választás. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 25.
9. A rappresentanza választás. In: Magyar Tengerpart. 1901. január 25., HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Általános iratok. 115. alapszám. 201./1901. szám. Városi képviselőtestületi választási jegyzőkönyv.
10. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 23/1901. szám
11. Rendbe jövünk. In: Magyar Tengerpart. 1901. február 5. 54 leadott szavazatból 51-en Maylender neve szerepelt, hármat pedig üresen adtak be.
12. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Elnöki iratok. 101/1901. szám. 2437. ME. A fiumei királyi kormányzóság ügyrendje.
13. Rappresentanza municipale. In: La Bilancia. 1901. július 19., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 186. doboz. II.1. 118. alapszám. 192./1901. A fiumei képviselőtestület 1901. VII.18.-i ülésének jegyzőkönyve.
14. 1848. évi V. törvénycikk. „az országgyűlési követeknek népképviselő alapján választásáról” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5273> (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
15. 1874. évi XXXIII. törvénycikk. „az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5645> (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
16. Pölöskei Ferenc: A magyar parlamentarizmus a századfordulón. História könyvtár. Budapest, 2001. p. 200-208., HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Belügyminisztérium Kőrrendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról. N. 98976. 1901. szeptember 10.
17. 1899. évi XV. törvénycikk. „az országgyűlési képviselő-választások feletti bíráskodásról” <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6743> (utolsó letöltés: 2014. október 8.)
18. HR DARI – 007 (JU 5). Kormányzósági iratok. Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály./1901. szám. Országos képviselőválasztás, s felette való bíráskodás. 98976. sz. Belügyminiszteri Kőrrendelet. 1901. szeptember 10.
19. Pölöskei F.: i. m. p. 232–233.
20. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Pres./23. Szapáry László felhívása Michele Maylender podestához a királyi rendelet kihirdetésével kapcsolatban. 1901. szeptember 9., HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Pres./11. 14898. Belügyminisztérium Rendelete az országgyűlési képviselőválasztásokról. 1901. szeptember 9.
21. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Circolare del Comitato Centrale Elettorale. 1901. szeptember 12.
22. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 24.
23. A fiumei mandátum. In: Magyar Tengerpart. 1901. augusztus 14.

24. SE, il conte Lodovico Batthyány accetta la candidatura. In: La Bilancia. 1901. augusztus 12., HR DARI – 0258 (RO 5). Családok és személyek iratai. Ossoinack család. Luigi és Andrea iratai. Elezioni dietali. 30. lap. Batthyány Lajos levele. 1901. augusztus 28. Tiszadob.
25. Elettori. In: La Bilancia. 1901. szeptember 30.,
26. Kereskedők Batthyány mellett. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
27. Le future elezioni politiche. In: La Bilancia. 1901. augusztus 13., La buona vecchia s'è svegliata. In: La Voce del Popolo. 1901. augusztus 12.
28. Manovre elettorali. In: La Bilancia. 1901. október 3.
29. Le prossime elezioni. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 13., La candidatura a deputato offerta al Michele Maylender. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 19.
30. Discorso programma del candidato prof. Zanella. In: La Voce del Popolo. 1901. október 5.
31. Mivel mindkét hivatás teljes embert kívánt, az összeférhetetlenségről szóló törvény értelmében a podestai és az országgyűlési képviselői funkciókat nem gyakorolhatta ugyanaz a személy.
32. Una riunione di elettori. In: La Bilancia. szeptember 17.
33. Una deputazione di elettore presso il podestà. In: La Bilancia. szeptember 24.
34. Per le elezioni politiche. In: La Bilancia. 1901. szeptember 18.
35. Non mi va. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 20.
36. Le dimissioni del Podestà. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 30., október 1.
37. Comunicati al Comitato esecutivo del partito autonomo. In: La Bilancia. 1901. október 5.
38. A podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. július 23.
39. Il Comitato Esecutivo del Partito autonomo fiumano. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 27.
40. HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 187. doboz. II. 1. 1012. alapszám. 1012/1901. A polgármester lemondása tárgyában tartott képviselőtestületi ülés XXV. jegyzőkönyve.
41. Maylender podeszta lemondása. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 29., Al comitato esecutivo del partito autonomo. In: La Voce del Popolo. 1901. október 2., Un discorso del dimissionario podestà dr. Michele Maylender. In: La Bilancia. 1901. október 1.
42. Un'intervista col conte Lodovico Batthyány. In: La Bilancia. szeptember 27.
43. La riunione del comitato autonomo fiumano per conte Lodovico Batthyány. In: La Bilancia. 1901. szeptember 27.
44. L'arrivo del conte Lodovico Batthyány. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3., Batthyány Lajos gróf programbeszéde. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 3.
45. Az ellenjelölt. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 26.
46. Vogliamo un fiumano. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 26.
47. A szélsőségesebbek pedig politikai múltját és olasz származását kritizálták. Jóllehet, Giovanni de Ciotta személyében Fiumének már volt fiumei képviselője.
48. Az ellenjelölt. In: Magyar Tengerpart. 1901. szeptember 26.
49. Scherzi elettorali. In: La Bilancia. 1901. október 4.
50. Elkopott színlapok. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 4.
51. Discorso programma del candidato prof. Zanella. In: La Voce del Popolo. 1901. október 5.
52. Fra due autonomi. In: La Voce del Popolo. 1901. szeptember 28.,
53. Hogy vélekednek Budapesten? In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
54. Mit csinál az ellenpárt? In: Magyar Tengerpart. 1901. október 1.
55. Korteskedő tanítók. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 4.
56. Le dimissioni del Podestà. In: La Voce del Popolo. 1901. október 1.
57. Giuventù fiumana. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3., Appello ai lavoratori fiumani. In: La Voce del Popolo. 1901. október 3.
58. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. RO 5. Elezioni dietali. 29. lap. 1901. augusztus 12. Szapáry László kormányzónak címzett levél egy városatya által, mely arról tudósít, hogy Batthyány Lajos elfogadja a jelölést, de a La Voce del Popolo hasábjain Luigi Ossoinack ellene agitál.
59. Hajsza a népszerűség után. In: Magyar Tengerpart. 1901. október 5.
60. Az ellenpárt fegyverei. In: Magyar Tengerpart. 1901. okt. 3.

61. MNL OL K 26 – 422. cs. 1928/1898. XIII.t. 271.sz/Kormányzó. 1898. február 4. Szapáry László Bánffy Dezsőnek.
62. Scoprendo le carte. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 2., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály. 931/1901. Ferdinando Kuscher távirata a miniszterelnöknek.
63. Le purezza delle elezioni compromessa. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 2., Le armi degli avversari. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 3., Ancora una lagnanza per telegramma dell'on. Kuscher. In: *La Bilancia*. 1901. október 5.
64. Il voltafaccia del Dr. Michele Maylender. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 2.
65. Hogy folyt le a választás?. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 7., HR – DARI 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Razni materijali od sredine 19. st. do 1919. Erasmo Barčič: „Ai miei detrattori.” 1901. október 6.
66. La giornata di ieri. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 7.
67. Il candidato dunque c'è. In: *La Voce del Popolo*. 1901. augusztus 8., Con che ormai combattono i nostri avversari. In: *La Bilancia*. 1901. október 4.
68. Estratti da giornale „Dunántúli Hírlap” di Győr (Raab). In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 6.
69. Le odierne elezioni. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 6.
70. Estratto dal Giornale Parlamentare volume III. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 6.,
71. Elettori. . In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 6.
72. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Comitato Centrale Elettorale. N. 29. 1901. szeptember 14.
73. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Protocollo di Giuseppe Randich. 1901. október 6.
74. A szavazatszedő bizottság előtt. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 7.,
75. Epizódok a szavazásról. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 7.
76. A szavazatszedő bizottság előtt. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 7., Il risultato della elezione. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 7. Összesen 1344 szavazatot adtak le: 839-et Batthyány Lajosra, 505-öt Riccardo Zanellára., HR- DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Protocollo di Giuseppe Randich. 1901. október 6.
77. HR DARI – 0022 (JU 2). Magistrato civico di Fiume. Általános iratok. Deputazione elezione. L 52/1901. Magyar királyi Belügyminiszter. 15641. – 2758. sz/el. 1901.szeptember 23., Belügyminiszteri távirat a polgármesternek. 1901. szeptember 24., illetve Maylender választávirata. 1901. szeptember 25. A podestá előzetesen egyáltalán nem számolt az elégedetlenkedők esetleges zavargásával, s nem tartott igényt a belügyminiszter által felajánlott csendőri és karhatalmi szervezetek kivezénylésére., HR DARI – 007 (JU 5). Általános iratok. 651. alapszám. I. osztály 4. alosztály. 903/1901. Az intézkedések indokolatlanságáról győzte meg az is, hogy Batthyány Lajos Fiumébe érkezése során sem történtek zavargások.
78. Tüntetés a magyarok ellen. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 8., Belügyminisztérium Körendelete az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról. N. 98976. 1901. szeptember 10.
79. La giornata di ieri. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 7.
80. Di vergogna in vergogna. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 6.
81. Az esti tüntetések. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 8.
82. La giornata di ieri. In: *La Voce del Popolo*. 1901. október 7.
83. A megvert rendőrtisztviselő. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 8.
84. Kuscher – az ártatlan. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 10.
85. Az alpolgármester fölhívása. In: *Magyar Tengerpart*. 1901. október 8.